

УДК 340.1

*Данило Юрійович Акуленко,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту теорії держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
асистент з юридичних питань
Представництва Бейкер і Макензі Сі Ай Ес Лімітед
ORCID: 0000-0002-7410-8255*

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Постановка проблеми. Усвідомити сутність поняття «держави» неможливо без врахування поняття громадянського суспільства, оскільки ці повністю взаємозалежні явища не тільки формують одне одного, але і за своєю суттю є відображенням багатьох аспектів суспільного життя. Можна наважитись сказати, що більший пласт економічних, культурних, сімейних та релігійних відносин, з яких складається громадянське суспільство, в змозі розвиватися і є одночасно майданчиком для взаємодії суб'єктів правовідносин задля реалізації своїх приватних інтересів шляхом здійснення дій на власний розсуд. Існування громадянського суспільства та його постійна адаптація відповідно до сучасних реалій є першочерговим завданням для подальшого формування правової, демократичної та соціальної держави, що в свою чергу є відображенням Копенгагенських критеріїв членства в Європейському Союзі, які мають бути дотримані для повноцінної інтеграції в сім'ю розвинених Євродержав.

Необхідність громадянського суспільства – загально визнаний факт. Втім, наразі в наукових і політичних колах триває дискусія стосовно сутності громадянського суспільства та його місця в сучасному формуванні правової доктрини задля забезпечення всіх прав людини і громадянина та захисту від надмірного тиску з боку держави. Отже, наразі в досталь і прихильників, і противників надання громадянському суспільству простору у структурі публічної влади та його участі у публічно-правовому процесі: саме це і зумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Дослідження проблематики створення, формування і розвитку громадянського суспільства розглядали в роботах: Н. М. Оніщенко, Т. С. Подорожної, С. В. Петкова, О. В. Скрипнюка, С. О. Сунегіна, О. Г. Івченка, В. Б. Авер'янова, О. Ю. Амосова, Н. С. Артамонової, О. О. Олейнікової, А. М. Дробязко, В. Д. Бакуменка, О. Ю. Оболенського, Н. М. Мельтюхової, В. Я. Малиновського та ін. дослідників. Варто відзначити, що найбільша увага сконцентрована на безпосередньому створенні умов для розвитку такого суспільства, що в свою чергу призводить до вимушеного ставлення до інституту громадянського суспільства як до простору для виключно теоретичного дослідження. Водночас неможливо применшувати вагу і корисність вищезгаданого наукового надбання, що разом із умовами динамічності, в яких громадянському суспільству доводиться існувати, ідентифікують тему як таку, що не втратила своєї важливості і актуальності.

Формулювання мети статті. Головною ціллю і завданням дослідження є розкриття змісту процесу формування громадянського суспільства в умовах сьогодення, а також узагальнення можливих підходів такого розвитку, за допомогою яких можна визначити істотність громадянського суспільства як такого та його місця в сучасній правовій державі, якою Україна, можливо, ще не є, але якою приречена стати в майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи сутність поняття громадянського суспільства, можна помітити, що воно має глибокі історичні витоки. Одними з перших згадок про значення цього інституту мали місце в історіографії більш ніж дві тисячі років тому. Ще у теоріях Арістотель та Платон розглядали людину як частину держави, а відсутність приватних інтересів у людей – як наслідок підпорядкування таких інтересів вищому суспільному та/або державному благу. Ніколо Макіавеллі в свою чергу вважав, що держава є вищим втілення людського духу, а метою людського існування, його ціллю і завданням є праця на користь такої держави. Макіавеллі розрізняє державу і громадянське суспільство, а також політичну (публічну) і цивільну (приватну) сфери суспільного життя. Томас Гоббс так само використовував термін «громадянське суспільство». З одного боку, він стверджує, що громадянське суспільство не обмежене законом і звичаями. З іншого – він вважав, що держава здатна і намагається підпорядкувати собі все і вся, і через поняття «громадянське суспільство» показує, що воно саме підкоряється державі. Основоположник лібералізму Джон Локк один з перших визначив особу вищою за суспільство та державу, а свободу такої особи – за будьякі цінності будь-якої держави. Активно використовуючи поняття «громадянське суспільство», він фактично проголосує перевагу суспільства над державою. На його думку, суспільство з'явилося до появи держави і є більш значущим та більш довговічним, ніж держава. Деструкція держави не здатна спричинити зникнення суспільства, в той час, як жодна держава не вистіє у разі деструкції суспільства. Шарль Монтеск'є так само поділяв державу і суспільство. Громадянське суспільство виникає до держави, наслідком якого вона фактично і є, а завданням якої є запобігання і нейтралізація насилля між індивідами. виростає з громадянського суспільства, щоб запобігти або нейтралізувати вороже відношення людей одне до одного. Жан-Жак Руссо також характеризує громадянське суспільство як таке, що перетворюється в державу, але тільки за допомогою суспільного договору. Саме він сформулював поняття громадянського суспільства. І цим принципово новим терміном збагатив погляд на взаємодію держави та суспільства як такого. Німецький філософ Г. Гегель вважав:

– громадянське суспільство є сукупністю індивідів, що задовольняють за допомогою праці свої повсякденні потреби;

– основою громадянського суспільства є приватна власність;

– рушійною силою історичного прогресу є не громадянське суспільство, а держава, яка захищає людину від випадковостей, забезпечує справедливість і реалізує загальність інтересів;

– громадянське суспільство та індивід підпорядковані державі, бо саме воно інтегрує окремих індивідів і їх групи в органічну цілісність;

– небезпека існування всеосяжної держави полягає в тому, що воно поглинає громадянське суспільство і не прагне гарантувати громадянам їх права і свободи [1, с. 193].

К. Маркс вказував на обмеженість концепції Гегеля про взаємостосунки громадянського суспільства і держави. Полемізуючи з Гегелем, він не протиставляв державу громадянському суспільству, але доводив, що державна влада не повинна нав'язувати свою волю останньому. Держава, здійснюючи владні функції, повинна спиратися на потреби та інтереси громадянського суспільства, розумно виражати і захищати їх, шукати варіанти зближення, подолання виникаючих суперечностей. Марксистки розглядали взаємини між державою і громадянським суспільством як відносини між публічною владою та індивідуальною свободою. Поняття і сутність громадянського суспільства. Історично громадянське суспільство прийшло на зміну традиційному, кастовому, в якому держава практично уособлювала майнові класи і була відособлена від основної маси населення. Громадянське суспільство по суті своїй буржуазне: його основою є вільний індивід, незалежний від влади і форм колективного життя. Найістотніша передумова його свободи – інститут приватної власності, що формує розвинуту цивільну самосвідомість. Відособлення громадянського суспільства від держави відбувалося в процесі ліквідації станової нерівності і роздержавлення суспільних відносин. Початок даному процесу поклав формування представницької держави, яка виступає від імені всього населення. Головними передумовами громадянського суспільства є:

– законодавче закріплення юридичної рівності людей на основі наділення їх правами і свободами; – юридична свобода людини, обумовлена матеріальним благополуччям, свободою підприємництва, наявністю приватної власності, яка є економічною основою цивільного суспільства [2, с. 117];

– створення механізмів саморегуляції і саморозвитку, формування сфери невіддільних відносин вільних індивідів, що володіють здатністю і реальною можливістю здійснювати свої природні права.

Власне термін «громадянське суспільство» використовується як в широкому, так і у вузькому значеннях. В широкому значенні громадянське суспільство включає всі соціальні структури і від-

носини, які безпосередньо не регулюються державою. Воно виникає і змінюється в ході природно-історичного розвитку як автономна, безпосередньо не залежна від держави сфера. При такому підході громадянське суспільство сумісно не тільки з демократією, але і з авторитаризмом, і лише тоталітаризм означає його повне, а частіше часткове поглинання політичною владою [3, с. 242]. У вузькому значенні – це суспільство на певному етапі свого розвитку, коли воно виступає соціально-економічною основою демократичної і правової держави. Сучасне розуміння громадянського суспільства в політології переважно виходить з цього вузького значення. Громадянське суспільство – це сукупність міжособових відносин, які розвиваються зовні кордонів і без втручання держави, а також розгалужена мережа незалежних від держави суспільних інститутів, реалізуючи індивідуальні і колективні потреби. Йому притаманні характерні ознаки:

– розмежування компетенції держави і суспільства, незалежність інститутів громадянського суспільства від держави в рамках своєї компетенції;

– демократія і плюралізм в політичній сфері;

– ринкова економіка, основу якої складають недержавні підприємства;

– середній клас як соціальна основа громадянського суспільства;

– ідеологічний і політичний плюралізм;

– правова держава, пріоритет прав і свобод індивіда перед інтересами держави;

– свобода слова і засобів масової інформації;

У сучасній політології громадянське суспільство розглядається як складна і багаторівнева система невлadних зв'язків і структур. Така система включає:

1) всю сукупність міжособових відносин, які розвиваються зовні кордонів і без втручання держави;

2) розгалужену систему незалежних від держави суспільних інститутів, що реалізують повсякденні індивідуальні і колективні потреби.

Оскільки повсякденні інтереси громадян нерівнозначні, остільки і сфери громадянського суспільства мають визначену підпорядкованість, яку можна виразити таким чином:

I. рівень міжособових взаємодій – це базові (первинні, вітальні) потреби в їжі, одязі, житлі і т. д., забезпечуючі життєдіяльність індивідів. Вони задовольняються завдяки виробничим відносинам і реалізуються через такі суспільні інститути, як професійні, споживацькі та інші об'єднання та асоціації;

II. рівень міжособових взаємозв'язків – це потреби в продовженні роду, здоров'ї, вихованні дітей, духовному вдосконаленні, інформації, спілкуванні тощо, які реалізують комплекс соціокультурних відносин (включаючи релігійні, сімейно-шлюбні, етнічні та інші взаємодії) в рамках таких інститутів, як сім'я, церква, освітні і наукові установи, творчі спілки, спортивні товариства тощо;

III. рівень, вищий рівень міжособових відносин складають потреби в політичній участі, пов'язані з індивідуальним вибором на основі політичних переваг і ціннісних орієнтацій. Політичні переваги індивідів і груп реалізуються за допомогою груп інтересів, політичних партій, рухів тощо [5, с. 125].

Отже, громадянське суспільство є системою, в якій переважають горизонтальні зв'язки і відносини, що самоорганізовується і саморозвивається. В державі ж переважаючими є вертикальні зв'язки. В основі функціональної взаємодії громадянського суспільства і правової держави лежить принцип єдності і боротьби протилежностей. З одного боку, вони ніби протистоять один одному, а з іншого – вони неможливі один без одного. Таку ж думку поділяють Н. М. Оніщенко та С. О. Сунегін, які вважають, що відносини особи та держави мають будуватися на основі їх зв'язаності взаємними правами, обов'язками і відповідальністю. Як громадянин є відповідальним перед державою, так і держава відповідальна перед громадянином [5, с. 3].

Висновки. Узагальнюючи все вищевикладене, можна дійти висновку, що: по-перше, інститут громадянського суспільства є за своєю суттю надзвичайно важливим феноменом і предметом уваги для науковців протягом останніх кількох століть, а підвалини розуміння і функціонування такого суспільства закладені і сформульовані ще філософами та мислителями минулого.

По-друге, громадянське суспільство існує виключно в дуалістичній формі і сформоване з двох структурних елементів: публічно-політичного і приватного компонентів.

По-третє, так чи інакше, але в сьогоденні формування громадянського суспільства є фундаментом існування демократичної, соціальної, правової держави.

Список використаних джерел

1. *Проблеми* формування громадянського суспільства та правової держави: історія та сучасність : зб. ст. / [З. О. Возна та ін. ; ред. кол. : З. В. Священко, В. В. Сокирська]; Умань. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини, Ін-т філології та суспільствознав., Іст. ф-т ; Каф. всесвіт. історії та правознав. – Умань : [Жовтий], 2010. – 193 с.
2. *Богомолова К. С.* Правові основи формування іміджу державного службовця / К. С. Богомолова, А. Ф. Гацько // Вісник ХНТУСГ: Економічні науки. – Вип. 174. – Харків : ХНТУСГ, 2016. – С. 117-128.
3. *Bermeo N.* Civil Society after Democracy: Some conclusions // Bermeo N., Nord P. (eds): Civil Society before Democracy. Lessons from Nineteenth-Century Europe. – New York : Lanham, MD: Rowman& Littleield, 2000. – P. 237–260.
4. *Крала В. Г.* Розвиток підходів до проектування організаційних структур управління підприємств та їх об'єднань / В. Г. Краля // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. ж. Економіка випуск 171, с. 124–135.
5. *Держава і право* : Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 64. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – 504 с.
6. *Caiden G.* The Dynamics of Public Administration. – Hinsdale : Dryden Press, 2001.

References

1. *Vozna Z. O.* et al. (2010). Problemy formuvannia hromadianskoho suspilstva ta pravovoi derzhavy: istoriia ta suchasnist [Problems of formation of civil society and the rule of law: history and modernity]. Z. V. Svjashhenko, V. V. Sokyr's'ka (Eds.). Uman, p. 193 [in Ukrainian].
2. *Bohomolova K. S.* (2016). Pravovi osnovy formuvannia imidzhu derzhavnogo sluzhbovtsya [Legal basis for forming the image of a civil servant]. Visnyk KhNTUSH. Seriiia : «Ekonomiczni nauky» – Bulletin of the Kharkiv National Technical University of Rural Economy named after Petr Vasilenko: Economics, Issue 174, pp. 117-128 [in Ukrainian].
3. *Bermeo N., & Nord P.* (eds.). (2000). Civil Society after Democracy: Some conclusions. Civil Society before Democracy. Lessons from NineteenthCentury Europe. New York : Lanham, MD: Rowman& Littleield, P. 237-260 [in English].
4. *Kralya V. H.* (2016). Rozvytok pidkhodiv do proektuvannia orhanizatsiynykh struktur upravlinnya pidpnyemstv ta yikh ob'yednan' [Development of approaches to designing organizational structures for managing enterprises and their associations]. Visnyk KhNTUSH. Seriiia : «Ekonomiczni nauky» – Bulletin of the Kharkiv National Technical University of Rural Economy named Petr Vasilenko: Economics, Issue 171, pp. 124-135 [in Ukrainian].
5. *State and law: Collection of scientific works. Legal and political sciences. Issue 64.* – К. : Institute of State and Law. V. M Koretsky NAS of Ukraine, 2014. – 504 p.
6. *Caiden G.* (2001). The Dynamics of Public Administration. Hinsdale : Dryden Press [in English].

Акуленко Д. Ю. Формування громадянського суспільства в умовах сьогодення

У статті наведені теоретичне узагальнення і завдання розкриття змісту процесу формування громадянського суспільства в сучасних умовах, а також узагальнення теоретичних підходів та визначення на їх основі сутності такого суспільства та його функцій. Стаття містить аналіз поняття громадянського суспільства з урахуванням сучасного трактування. Висвітлені окремі проблеми становлення, розвитку громадянського суспільства крізь призму необхідності існування такого суспільства для забезпечення України як демократичної, соціальної, правової держави. Запропоновано способи становлення громадянського суспільства відповідно до взятого обов'язку держави перед громадянами щодо розвитку країни на європейських рейках.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, механізми, плюралізм, саморегуляція.

Akulenko D. U. Formation of civil society in modern conditions

The article presents a theoretical generalization and the task of revealing the content of the process of formation of civil society in modern conditions, and determination of the essence and modern functions of civil society on their basis are presented in the article. The article contains an analysis of the concept of civil society taking into account the modern interpretation. Highlighted problems of formation and development of civil society through the prism of the need for the existence of such a society to ensure Ukraine as a democratic, social, legal state are highlighted. Ways of formation of a civil society according to the undertaken duty of the state before citizens concerning development of the country on the European rails are offered.

Keywords: civil society, public administration, state management, state, mechanisms.

DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-18